

УДК 321.02

Політичне лідерство як *universum*

Олег Траверсе,

доктор політичних наук,
професор кафедри соціології
та соціальних технологій
Національного авіаційного університету

Дослідження проблем політичного лідерства/керівництва вчені вважають одним з найактуальніших напрямів політології. Його розглядають у зв'язку з такими питаннями, як інтереси держави та інтереси громадян, співвідношення політичної і державної влади, елітизму, політичного і соціального плюралізму тощо. До сфери наукового аналізу разом з моделями політичної системи входять і фактори її зовнішнього середовища – економічні, психологічні, соціокультурні, що потребує залучення фундаментальних висновків з інших суспільних наук.

Ключові слова: артефакти політичного життя, політичне лідерство/керівництво, соціокультурне середовище, соціополітичний контекст, інституційне середовище.

The scientists consider the research of the problems of political leadership/management to be one of the most actual directions of political science. It is examined in connection with such questions as state interests and citizens' interests, correlation between political and state power, elitism, political and social pluralism etc. The sphere of scientific analysis includes the models of political system and the factors of its external environment – economic, psychological, socio-cultural, that needs to use fundamental conclusions of other social sciences.

Keywords: artifacts of political life, political leadership/management, socio-cultural environment, socio-political context, institutional environment.

Попередні зауваги

Універсум визначають як загальне; всесвіт. Окрім цього, ним позначають „світ як ціле” або як множину всіх світів. Інше тлумачення: універсум – це поняття, що характеризує коло предметів, які вивчаються в межах певної наукової теорії за допомогою її засобів [1]. Саме в другому значенні це поняття наближається до дискурсивного смислового виявлення всіх зв’язків і предметів. Прийняття нередукційності основних аспектів існування людини (фізичного, біологічного, соціального, духовного, індивідуального тощо) потребує відповідної дослідницької стратегії. Цьому завданню найкраще відповідає системний підхід, в якому кожен аспект, включаючись до пізнання багатомірного цілого, зберігає свою автентичність, самодостатність, автономію.

У зв’язку з цим розуміння, „яким чином при такому розмаїтті таких різнопорядкових автентичних світів і середовищ в людині, які не редукуються (від геномних до духовних), вона [людина] зберігає дивовижну, гармонійну і унікальну цілісність, будучи відкритою чомусь складнішому, навіть надскладному — культурі, космосу?!” [2]. Політичні елементи, які належать до найскладнішого, утворюють свій самостійний сегмент.

Майбутнє як сфера політичного

У політичній науці не очікується безумовних фундаментальних аксіом щодо прогнозування майбутнього. Здатність соціальних наук давати обґрунтоване тлумачення подій минулого, в силу обмежених здібностей людини у пізнанні світу і раціональної поведінки (поряд з комплексністю світу), не дає людині можливості передбачати події. „В цьому сенсі на питання про те, чи є соціальні науки „природознавчими науками”, слід відповісти рішучим: „Погодитись не можна спростувати”” [3].

Труднощі, пов’язані з аналізом політичного лідерства, викликаються ігноруванням цілісного характеру соціальних систем. Сучасні наукові уявлення про політичне лідерство й політичне керівництво своєю складовою мають редукціонізм. Він проявляється в тому, що ефективне розуміння складних систем може бути досягнуте шляхом дослідження складових різних їх частин. Методологія редукціонізму не може бути ефективним засобом аналізу складних соціально-політичних систем, які містять множинність не лише прямих, але й опосередкованих зв’язків.

Політичне лідерство/керівництво у контексті „потрібного” майбутнього

Розгляд політичного лідерства/керівництва набуває особливого значення у процесі трансформаційних змін в суспільстві, що пов’язується з втратою відносної цілісності і впорядкованості світу. Це позначається, насамперед, на політичній культурі, яка відіграє „роль в. о. старого

світосприйняття, важливої складової „джентльменського набору” посткомуністичного утворення, який знову формується” [4].

У вивченні суспільних трансформацій виділяють чотири провідні напрями: системний, структуралістський, культуралістський і теорії акторів. За Т. Парсонсом, розгляд модернізації як диференціації функціональних систем (де економіка виконує функцію адаптації, політика – функцію досягнення мети, соціетальна спільнота – функцію інтегративну, а функцію відтворення цінностей виконує культура) є основним. Сучасне функціонально диференційоване суспільство має включати в себе відповідні універсалиї у вигляді універсалістських норм права, ринку, бюрократії, загальних вільних виборів та свободи асоціацій [5].

Неомарксистський структуралізм процеси політичної трансформації пов’язує з такими категоріями, як держава і соціальні класи. Переносячи наголос на „тиск соціальної структури і структури влади”, представники цього напрямку успіх чи поразку демократизації і демократичної консолідації розглядають як результат довготривалих зрушень у владній структурі суспільства. Шлях до суспільної модернізації у вигляді демократії (чи диктатури) багатоваріантний. Таким чином, невідворотність демократії заперечується. Процес суспільного розвитку з позиції структуралістської перспективи залежить від результатів можливих змін у співвідношенні між соціальними класами та реалізацією їх інтересів.

Типи соціальної взаємодії, що обумовлюються релігією і культурою (як і самі релігія та культура), є основою теоретичних побудов „культу реалістів”. Оскільки вважається, що глибоко вкорінені релігійні та культурні традиції не піддаються короткостроковим змінам, що здійснюються свідомо (у вигляді змін у політичних інститутах чи в суспільних структурах), то вони мають особливе значення для аналізу передумов і перешкод розвитку суспільства.

Соціальні традиції у вигляді суспільних цінностей (так само, як історичний досвід громад та їх кооперації) утворюють той соціальний капітал, що відіграє важливу роль у політичному житті. Політичні інститути, конституції, партії та політичні союзи є такими, що можуть бути встановлені, прийняті та організовані у короткий (відносно) час. Але демократичні цінності і політична поведінка не можуть імпортуватися чи бути сконструйованими всередині його. Шлях до демократії передбачає історичне нагромадження, розповсюдження, підтримку відповідного соціального досвіду [6 – 8].

Політичною сферою опікуються й прихильники теорії акторів. Ця теорія передбачає, що за наявності певного мінімуму структурних, культурних та економічних передумов роль альянсів та дій (як і політичних стратегій) збільшується пропорційно до браку розвитку цих необхідних передумов. Чинники успіху чи неуспіху демократизації беруться в динаміці (піддаються аналізу як структурні умови). Тобто за

їх допомогою визначають межі можливих дій як акторів, що бажають демократизації, так і їх опонентів.

При цьому вважається, що результати трансформаційного процесу більшою мірою залежать від суб'єктивного чинника (оцінки, стратегії та дії релевантних акторів). Об'єктивні умови (структури) виконують другорядну роль. Участь має короткострокова і пов'язується вона з початком трансформації. Панівними акторами вважаються еліти. Тобто переслідування власних політичних цілей демократично і авторитарно налаштованими елітами – первинне по відношенню до міжнародного впливу, політичних інститутів, відповідних соціально-економічних структур та історичного досвіду. Останнє утворює лише простір для дії еліт [9].

Норми політичного життя будь-якої країни формуються на підставі певної спадковості, на основі попереднього історичного розвитку. Сутність політичних подій та їх наслідків для еліт неможливо досягнути поза „своїм” соціальним досвідом. Цей досвід утворює підсвідомий культурно-історичний пласт, своєрідну матрицю, яка й визначає спрямування історичного (та закладеного в ньому політичного) розвитку.

У політичній науці іноді порівнюють постмодерні західні суспільства (відкриті громадянські суспільства) з соціальним керованим термоядерним синтезом. В середині такого суспільства відбувається, по-суті, безкінечна революція. Завдяки цьому розвиток суспільства набуває динаміки у досягненні тих чи інших життєво значущих для соціуму цілей.

Необхідно звернути увагу на обставини, за яких вся історія політичної думки і практики „свідчить про жорстке протистояння персоналістської та інституціоналістської парадигм. ...з плином часу вірогідність їх позитивного синтезу аж ніяк не зростає. Скоріше, можна констатувати посилення конфронтації між ними” [10].

Лідерський фактор вплинув, зокрема, на появу відповідного концепту в конструктивізмі, який виходить з того, що проблема лідерів є проблемою ідентичності. Сприймання лідерів, у тому числі і в політиці, на думку представників цього напрямку, має пов'язуватися саме з цією категорією. Оскільки в людській уяві вони сприймаються не стільки як керівники, що обіймають важливі державні посади, а як „живі” утворення, які соціально й інтелектуально конструюються. Їх вплив і роль пов'язуються не стільки з посадовими статусами, скільки із загальною ідентичністю (почуттям приналежності до певного набору цінностей, які добровільно поділяються людьми, їх відданістю певним процедурам тощо).

Таким чином, політичний лідер є продуктом, який створюється як зусиллями суб'єкта (лідера), так і скооперованою діяльністю людей у системі соціальних, політичних, духовних та економічних координат. Лідерство — це соціальний конструкт, який особливим чином сприймається, його смисл має інтерпретуватись контекстуально у тому чи іншому історичному середовищі. Поява і зміна політиків у владі, тривалі

дискусії між ними про „принципи”, розміщення знаків „плюс” і „мінус” стосовно окремих політичних фігур показують характер політичних „маркерів”, що конструюються.

Образи політичних і суспільних діячів (їх імідж) суттєвіше впливають на громадян, ніж їх раціональна концептуалізація. У політико-академічному дискурсі погляд на політичне лідерство через типологізацію (образів) призводить до того, що можна назвати естетизацією (якщо не поетизацією). Здебільшого здійснюється стереотипізація явища політичного лідерства (керівництва), що зумовлює його спрощене розуміння за зовнішніми, навіть не суттєвими ознаками.

Когерентність між детермінізмом і конструктивізмом проявляється у відмові від „універсальності” того чи іншого підходу. Кожен з них може домінувати у науковому аналізі якоїсь сфери соціополітичної дійсності в залежності від мети використання [11]. Враховуючи це, слід відзначити особливість прикладного політичного знання як технологічного синтезу різних абстрактних моделей в єдину картину (а не як еклектичне поєднання конкретно-емпіричних висновків різних наук). Метою такого синтезу є створення ситуації, яка дає змогу теоретично інтерпретувати певну політичну проблему в суспільстві.

Політичний розвиток нікому не вдавалося позбавити від особливостей певного історичного часу, а людей – від наслідків їх дій. Всі спроби „скасувати” історію зазнали краху. Політичний вимір (порівняно з історичним) є більш швидкоплинним та мінливим. Це створює ілюзію величезних (якщо не необмежених) можливостей щодо втручання людей (політиків при владі, політичних партій, які діють в конкретний історичний час) у процес суспільно-політичного розвитку, зміну векторів соціального спрямування. У цьому сенсі показовими є суспільно-політичні перетворення у багатьох країнах світу у XX столітті [12]. Україна тут не виняток [13].

Вертикалі і горизонталі каналів влади є важливим механізмом трансляції генетичної матриці (яка вміщує код) суспільної самоорганізації, саморегуляції та саморозвитку соціуму. Згідно з теорією систем, складні організаційні цілісності, які історично розвиваються, містять у собі особливі інформаційні структури. Їх призначення – забезпечити управління системою, сприяти її саморегуляції. Ці структури представлені кодами, у відповідності з якими відтворюється організація системи як цілого і особливостей її основних реакцій на зовнішнє середовище.

„Поле дії” і „носії дії” в політичному лідерстві

Діяльність і поведінка людей у суспільстві забезпечують відтворення і розвиток його елементів, підсистем та їх зв'язків за допомогою закладених в ній кодів. Для кожного історично конкретного виду соціальної організації характерне штучно для нього створене предметне середовище (друга природа) у вигляді соціальних спільнот та інститутів, типів особистостей,

властивих тому чи іншому суспільству. Йдеться про соціокод, за допомогою якого від покоління до покоління передається масив нагромадженого соціально-політичного досвіду. Умовою його збереження і трансляції є його фіксація в особливій знаковій формі, у функціонуванні елементів, які його складають, в якості семіотичних систем. Саме у сфері діяльності і практики створюються і використовуються артефакти.

Інститути і структури (у вигляді законів, держави, церкви, сім'ї, дружби, промисловості), на думкою Д. Дьюї, „необхідні для того, щоб індивіди могли розвиватися і проявляти свої особливі здатності і функції. Без допомоги та підтримки таких інститутів людське життя, як казав Гоббс, було б жорстоким, самотнім і мерзеним” [14]. Д. Дьюї вважає, що „знаряддя і артефакти, які ми називаємо технологічними, можуть бути виявлені по обидва боки того, що, як він стверджує, є надзвичайно гнучкою мембраною, яка відокремлює „внутрішнє” від „зовнішнього” щодо організму лише у найширшому і дуже приблизному смислі” [15].

А. Тойнбі, звертаючись до аналізу „полів дії” і „носіїв дії” у цивілізаційному розвитку бачить не лише те, що „річ або матеріал всесвіту” є „діяльність, а не матерія”, але також і те, що ця діяльність є організованою і строго спрямованою. Мікрокосм вносить цілеспрямовану дію в макрокосм, а дія, як головна тема людської історії, є тиском окремих людей на спільну основу поля відповідної дії, основу, яку А. Тойнбі і називає суспільством.

На думку А. Тойнбі, поле дії і, до того ж, перетин певної множини полів не може бути джерелом дії. „Джерелом соціальної дії не може бути суспільство, але ним може бути окремий індивід або група індивідів, поля дій яких і становлять суспільство” [16].

Розмаїття артефактів культури різних рівнів, незважаючи на їх динамічність і відносну самостійність, організоване у цілісну систему. Їх системотвірними факторами є граничні основи кожної історично визначеної культури.

Особа і політичний контекст як системи

Відомо, що культура існує як складноструктурована система інформаційних кодів, у яких закріплюється нагромаджений соціальний досвід. Що стосується різних видів діяльності, поведінки і спілкування, а отже й структур і систем соціального життя, які ними породжуються, то культуру можна вважати для людини надбіологічною програмою розвитку (соціокультурним середовищем).

З розумінням соціокультурного середовища тісно пов'язане поняття „політичного контексту”. На нашу думку, він існує не як сукупність обставин у той чи інший момент, а як простір і/або середовище, які слід розуміти через політичну взаємодію. Водночас політичний контекст розглядається як тимчасова ситуація, де політична взаємодія є одиницею людської діяльності. Люди живуть в інтенціональних (ними створених)

світах, у межах яких члени традиційних дихотомій „суб’єкт – об’єкт”, „особистість – середовище” тощо не можуть бути аналітично розділені і вибудовані як незалежні і залежні змінні. Тому політичне лідерство (як взаємодія людей) є процесом, який має динаміку свого становлення, формування і розвитку. В цих умовах важливим є політико-історичний контекст (ситуація), специфіка політичного режиму в суспільстві (які задають провідну діяльність, специфіку політичних взаємин тощо).

У площині розуміння інституційного середовища (простору) як контексту політичного розвитку доречно розглядати політичне лідерство і політичне керівництво як артефакт. У залежності від дії політичного лідерства/керівництва та панівних смислів, їх можна розглядати як різнорівневі артефакти, що містять як цілісність ідеальне й матеріальне.

У працях М. Вартофського йдеться про існування трьохрівневої моделі артефактів, які мають структуровану ієрархію, а саме: як матеріальні результати діяльності, як способи дії з матеріальними артефактами, як віртуальні (неписані) правила суспільного буття.

Зауважимо, що побудована в такий спосіб ієрархія артефактів має чимало спільного з уявленнями В. Дільтея щодо рівнів розуміння і освоєння світу [17]. В. Дільтей говорив, зокрема, про три рівні пізнання. Найнижчим рівнем він вважав знання у „чистому” вигляді. Другий рівень пов’язувався з діями, контекстуально поєднаними з цілепокладанням (способи дії – за М. Вратофським). Третій рівень (найвищий) — прояви „живого духу”, які подаються як прояв внутрішнього духовного життя людини.

Внутрішня логіка функціонування артефактів пов’язана з особливостями їх взаємодії у процесі формування і розвитку того чи іншого соціуму. Опосередкування у такий спосіб впливає на суспільний розвиток. Досвід попередніх поколінь в сучасному світі починає функціонувати як специфічна складова ситуації існування людей (їх діяльності). Відбувається взаємовплив соціуму та індивіда (а далі - політикуму та акторів) через писані і неписані форми соціальної взаємодії (правові норми, спосіб життя, звичаї, ритуали).

Звісно, якщо розглядати процесуальність функціонування артефактів, то можна сказати, що усі вище визначені рівні тісно переплетені у життєдіяльності і можуть бути розрізненими швидше в теоретичних умовисновках. Проте артефакти є єдиною ланкою в процесі функціонування суспільно-політичної самоорганізації та саморозвитку соціуму.

Література:

1. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. — С. 690.
2. Кабрин В. И. Психологический универсум личности: комплексный подход и транскоммуникативная перспектива человекознания новой

эпохи // Теоретические и прикладные вопросы психологии (Материалы юбилейной конференции „Ананьевские чтения — 97” / Под ред. А. А. Крылова / В. И. Кабрин. — СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 1997. — С. 175 – 182. – С. 176.

3. **Штыков П.** Исследования трансформационных процессов в Восточной Германии и Восточной Европе: достижения, проблемы и перспективы немецких социальных наук (1990 – 2002 годы) / Петр Штыков // Повороты истории: постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей : в 2 т. / ред.-сост.: Штыков П. [и др.] ; научн. ред. Гельман В. ; пер. с нем. Е. Белокурова, М. Ноженко, Н. Яргомская, П. Штыков. - СПб.; М.; Берлин : Европейский университет в Санкт-Петербурге : Летний сад : Berliner Debatte Wissenschaftsverlag, 2003. – Т. 1: Постсоциалистические трансформации : теоретические подходы. - 2003. – 510 с. - С. 10 – 38.

4. **Пивоваров Ю.** Русская политическая культура и political culture (Общество, власть, Ленин) / Юрий Пивоваров // Pro et Contra — Т. 7. — Лето 2002. — №3. — С. 23 — 50. — С. 27.

5. **Parsons T.** Evolutionary Universals in Society / T. Parsons // American Sociological Review, vol. 29. – 1964. - №3. – p. 339 - 357.

6. **Фукуяма Ф.** Конец истории и последний человек ; пер. с англ. М. Б. Левин / Ф. Фукуяма. - М. : АСТ : Ермак, 2005. – 588 с. - (Philisophy).

7. **Фукуяма Ф.** Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке ; пер. с англ. / Ф. Фукуяма. - М. : АСТ, АСТ Москва, Хранитель, 2006. – 220 с. – (Philisophy).

8. **Фукуяма Ф.** Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ. Д. Павлова, В. Кирющенко, М. Колопотин]. – М. : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.

9. **Меркель В.** Теории трансформации. Структура или актор, система или действие? / Вольфганг Меркель // Повороты истории : постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей : в 2 т. / ред.-сост.: Штыков П. [и др.] ; научн. ред. Гельман В. ; пер. с нем. Е. Белокурова, М. Ноженко, Н. Яргомская, П. Штыков. - СПб.; М.; Берлин : Европейский университет в Санкт-Петербурге : Летний сад : Berliner Debatte Wissenschaftsverlag, 2003. – Т. 1: Постсоциалистические трансформации : теоретические подходы. - 2003. - С. 55 – 89.

10. **Фатенков А. Н.** Кто должен править: люди или законы, массы или личности? Антология экзистенциальной автократии / Алексей Николаевич Фатенков // Политические исследования. — 2005. — №2. — С. 158.

11. **Метер К. М. ван.** Методология социологии / К. М. ван Метер // Международный журнал социальных наук. – 1994. - №3 (6). - С. 26.

12. **Линдси Б.** Глобализация: повторение пройденного. Неопределённое будущее глобального капитализма / Б. Линдси ; [пер. с англ. Б. Пинскер]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. — С. 12. - (Серия „Экономика”).

13. **Бляхер Л. Е.** Нестабильные социальные состояния / Л. Е. Бляхер. – М. : РОССПЭН, 2005. – 208 с.
14. **Дьюи Дж.** Реконструкция в философии / Дж. Дьюи ; [пер. с англ. М. Занадворнов (введ., гл. 3 - 8); М. Шиков (гл. 1 - 2)]. - М. : Логос, 2001. – 168 с.
15. Цит. за **Hickman L. A.** John Dewey's Pragmatic Technology. - Bloomington : Indiana University Press, 1990. — P. 12.
16. **Тойнби А. Дж.** Постижение истории: [сборник] / Арнольд Тойнби ; [пер с англ. А. Е. Жарков]. — М. : Прогресс, 1991. — С. 253.
17. **Dilthey W.** Introduction to the Human Sciences : An Attempst to Lay the Foundation for the Study of Society and History / W. Dilthey ; [trans. R. J. Betanzos]. – Detriot : Wayne State University Press, 1988. – 227 p.